

УДК 37.013.42:[37.04:316]

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-3-40>

Ганна ТОВКАНЕЦЬ,

orcid.org/0000-0002-6191-9569

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти
Мукачівського державного університету
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) tovkanec2017@gmail.com*

Василь ЛЕНДЕЛ,

orcid.org/0000-0002-1356-218X

*аспірант кафедри педагогіки початкової, дошкільної освіти та освітнього менеджменту
Мукачівського державного університету
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) lendel2023@ukr.net*

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧНІВ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті здійснено аналіз наукової психолого-педагогічної літератури щодо проблеми соціальної компетентності та її впливу на розвиток особистісних якостей учнів старшого шкільного віку. Проаналізовано концепції соціальної компетентності Р. Ріджіо та В. Смекала. Р. Ріджіо трактує соціальну компетентність як сукупність різних навичок соціальної комунікації та виокремлює такі навички сприйняття інформації як емоційність спілкування; вміння передавати інформацію як комунікативну виразність; вміння контролювати або керувати спілкуванням, координувати, регулювати спілкування. Чеський дослідник В. Смекал визначає соціальну компетентність як «активність і ефективність» у спілкуванні з іншими на основі поваги людської гідності та загальної культури особистості» й підкреслює, що соціальна компетентність є складною структурою навичок, рис особистості, звичок, потреб, установок та диспозиційних особистісних припущень. Виявлено, що в наукових дослідженнях розглядається ефективність соціальної компетентності як досягнення запланованих цілей, передумовами яких є виявлення соціальної проблеми й визначення стратегії і тактики дій, прагнення особистості вирішити соціальну проблему відповідно до її змісту, знайти партнера для співпраці з метою запобігання конфліктам або їх конструктивного вирішення. Обґрунтовано, що соціальна компетентність особистості проявляється у різних формах – як зрілість (компетентність) духовна, громадянська, професійна. Але у всіх цих проявах вона завжди постає як орієнтація особи на співпрацю, на кооперацію спільних зусиль, на гармонійне і справедливе поєднання інтересів. Зроблено висновок, що соціальна компетентність особистості в сучасному соціумі визначається як можливість ефективної самореалізацію кожної людини, відображається в соціальних знаннях і навичках комунікації, у способах оперування цими знаннями, ефективністю й адекватністю дій особистості в різних соціально-проблемних ситуаціях.

Ключові слова: *соціальна компетентність, соціальні навички, соціальна активність, учні старшого шкільного віку, особистість.*

Anna TOVKANETS,
 orcid.org/0000-0002-6191-9569
 Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
 Head of the Department of Theory and Methods of Primary Education
 Mukachevo State University
 (Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) tovkane2017@gmail.com

Vasyl LENDEL,
 orcid.org/0000-0002-1356-218X
 Graduate student at the Department of Pedagogy of Primary,
 Preschool Education and Educational Management
 Mukachevo State University
 (Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) lendel2023@ukr.net

SOCIAL COMPETENCE OF SENIOR SCHOOL STUDENTS AS AN OBJECT OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL RESEARCH

The article analyzes the scientific psychological and pedagogical literature on the problem of social competence and its influence on the development of personal qualities of senior school students. The concepts of social competence by R. Riggio and V. Smekal are analyzed. R. Riggio interprets social competence as a combination of various social communication skills and highlights such information perception skills as the emotionality of communication; the ability to convey information as communicative expressiveness; the ability to control or manage communication, coordinate, regulate communication. The Czech researcher V. Smekal defines social competence as «activity and efficiency” in communication with others based on respect for human dignity and the general culture of the individual» and emphasizes that social competence is a complex structure of skills, personality traits, habits, needs, attitudes and dispositional personal assumptions. It was revealed that the effectiveness of social competence is considered in scientific studies as the achievement of planned goals, the prerequisites of which are the identification of a social problem and the determination of strategies and tactics of actions, the desire of an individual to solve a social problem in accordance with its content, to find a partner for cooperation in order to prevent conflicts or their constructive resolution. It is substantiated that the social competence of an individual manifests itself in different forms – as spiritual, civic, and professional maturity (competence). But in all these manifestations, it always appears as a person’s orientation to cooperation, to the cooperation of joint efforts, to a harmonious and fair combination of interests. It was concluded that the social competence of an individual in modern society is defined as the possibility of effective self-realization of each person, reflected in social knowledge and communication skills, in the ways of operating this knowledge, efficiency and adequacy of individual’s actions in various social problem situations.

Key words: social competence, social skills, social activity, senior school students, personality.

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціальне середовище має суперечливий вплив на процес становлення особистості підростаючого покоління. З одного боку, сучасне суспільство потребує громадян, які успішно вирішують соціально значущі проблеми, компетентні у питаннях міжособистісної взаємодії (Кремень, 2012). З іншого боку, нестабільність сучасного суспільства у всіх сферах життєдіяльності збільшує природні труднощі дорослішання підростаючого покоління, ситуація невизначеності призводить до деформації особистісного розвитку, дезадаптації старших школярів у соціумі.

Соціальна адаптація підростаючого покоління залежить від того, наскільки молода людина, ще будучи школярем, навчиться успішно здійснювати взаємодію з однолітками та дорослими. Відповідно актуальною сьогодні є проблема соціальної компетентності та формування її у здобувачів середньої освіти в умовах українського освітнього середовища.

Аналіз досліджень. Концептуальні засади розвитку соціальної компетентності здобувачів освіти відображено в законодавчих і нормативно-правових актах України: законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (2011), «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки» (2021); Концепції Нової української школи (2018), Державному стандарті початкової освіти (2018), законі України «Про повну загальну середню освіту» (2020) та інших. Зокрема, у законі України «Про освіту» (2017) компетентність визначено як «динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що забезпечує здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» (Закон України «Про освіту», 2017).

Дослідженню проблем соціальної компетентності як соціально-педагогічної категорії нада-

вали значення вітчизняні та зарубіжні вчені. М. Федоруц досліджував соціально-педагогічні умови формування соціальної компетентності старшокласників засобами неформальної освіти (Федоруц, 2021), І. Дементьєва та Н. Зубарева визначали ступінь соціальної відповідальності підлітків у повній та неповній родині (Дементьєва, Зубарева, 2003), М. Докторович розглядав питання формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї (Докторович, 2007), О. Кузьміна спроектували головний мотив діяльності педагогів з формування життєвої компетентності вихованців – здійснення цілеспрямованого соціально-педагогічного впливу на особистість в умовах мікросередовища з метою підготовки дитини до самостійної, соціально-позитивної, компетентної життєдіяльності (Кузьміна, 2018: 37). Н. Лалак розглядає соціальну компетентність як інтегративну здатність особистості, яка формується в результаті соціалізації та є системою, що включає в себе мотиви, цінності, соціальний досвід, здібності, знання та навички особистості, цілісність яких забезпечує ефективність взаємодії з іншими людьми, самостійність пошуку конструктивних рішень проблем у практичних ситуаціях, можливість швидкої адаптації до нових умов життя і самореалізації (Лалак, 2020: 247).

Питанням соціальної компетентності учнів старшої школи приділяли увагу чеські дослідники, які розглядали, зокрема, структурні компоненти соціальної компетентності (П. Мацек (Masek, 2003), розвиток особистості і способи виховання (Й. Чап (Čáp, 1996), тенденції розвитку компетентностей в сучасному світі (П. Даржілек (Dařílek, 1990), М. Добіяшова (Dobiášová, 2002), способи виховання у сучасному соціальному середовищі (І. Гіллернова (Gillernová, 2004) та інші.

Мета статті: здійснити аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми соціальної компетентності учнів старшої школи та обґрунтувати суть соціальної компетентності як педагогічної категорії.

Результати дослідження. У вітчизняній педагогіці поняття соціальної компетентності стало досліджуватися в дискусії про якість освіти та яким має бути здобувач освіти. У дослідженнях проблеми соціальної компетентності робляться аргументовані висновки, що соціальна компетентність особистості проявляється у різних формах – як зрілість (компетентність) духовна, громадянська, професійна. Але у всіх цих проявах вона завжди постає як орієнтація особи на співпрацю,

на кооперацію спільних зусиль, на гармонійне, справедливе поєднання інтересів. Така орієнтація настільки стійка, що пронизує всі сфери життєдіяльності людей.

Аналіз наукових досліджень (Борбич, 2013; Добіяшова, 2002; Докторович, 2009; Лалак, 2020; Федоруц, 2021; Юрчова (Jurčová), 2003) дає підстави представити в узагальненому вигляді феномен соціальної компетентності як готовність особистості до певних видів діяльності: до професійно-трудової діяльності, до виконання громадських функцій та поліпшення того суспільства, в якому людині належить жити; до творчої діяльності у будь-якій сфері; до збереження та зміцнення свого фізичного та психічного здоров'я; до усвідомлення необхідності самозмінюватися і вчитися все життя тощо.

Отже, соціальна компетентність передбачає знання, вміння, навички людини, достатні для виконання обов'язків, властивих особистості в даному життєвому періоді людини.

Н. Лалак, А. Мудрик, М. Федоруц вказують на інтегративність соціальної компетентності, підкреслюючи, вона сприймається як певний рівень адаптації людини до ефективного виконання заданої соціальної ролі. А. Мудрик наголошує, що соціальна компетентність є відображенням знання особистості про соціальний світ, про себе, своє місце у світі, способи поведінки та актуальні поведінкові сценарії, а особливостями соціальної компетентності називає її відокремлення, або автономізацію, зумовленість суспільним (зовнішнім) середовищем (Мудрик, 2006: 5). Н. Борбич, розглядаючи формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів, підкреслює, що соціальна компетентність особистості – це перетворений нею соціальний досвід, який відповідний системі актуальних соціальних відносин і створює їй можливості для самореалізації в даній системі (Борбич, 2013: 8). М. Докторович визначає соціальну компетентність як «складне переплетення умінь, знань і дій, орієнтованих та організованих відповідно до навколишньої соціальної реальності, які відкривають і забезпечують можливість самореалізації в заданій ситуації» (Докторович, 2009: 145). Дослідник соціально-педагогічних умов формування соціальної компетентності М. Федоруц дає наступне визначення: соціальна компетентність особистості – це здатність останньої до активної соціальної взаємодії, життєвого самовизначення й самореалізації в соціумі на основі суспільно важливих знань, умінь, навичок та цінностей, які забезпечують можливість особистості активно взаємодіяти з соціумом,

налагоджувати контакти з групами, спільнотами й окремими людьми, брати участь у соціальних проєктах, виконувати різноманітні соціальні ролі». При цьому наголошується на активності особистості щодо вміння «орієнтуватися в соціальних ситуаціях, визначати особистісні особливості оточуючих, вибирати доцільні способи спілкування і реалізовувати власні цінності у процесі соціальної взаємодії на основі «засвоєння етичних норм як основи побудови особистістю міжособистісних і внутрішньоособистісних соціальних відносин» (Федорук, 2021: 41–42).

Чеський вчений П. Мацек наголошує на особистісному і соціальному аспекті ідентичності: особистісний аспект ідентичності базується на саморефлексії та самооцінці. Це важливе усвідомлення власної неповторності, самотності, унікальності, що впливає із здібностей самовизначатися, обмежуватись по відношенню до інших у середовищі. Переживання «Я є Я» дуже сильне, багаторазове, що виникає внаслідок низки конфронтаційних моментів з оточенням і залежить від власних конструкцій установок. П. Мацек підкреслює, що соціальний аспект ідентичності є результатом соціального життя індивіда з дорослими, однолітками тощо (Масек, 2003).

За концепцією чеського вченого М. Наконечного (Nakonečný, 1999) соціальна компетентність – це соціальна активність, яку він розуміє як аналогію рухової активності, тобто це свого роду активність, яку виявляє людина в соціальній взаємодії для досягнення власних потребних і соціально обумовлених інтересів. Наприклад, людина, яка вчиться керувати автомобілем або грати на піаніно, виявляє активність в соціальній поведінці. Активна поведінка зміцнюється позитивними результатами, а пасивна пригнічує невдачами.

Чеська дослідниця М. Юрчова (Jurčová, 2000), яка вивчала моделі соціальної компетентності та формування соціальних навичок у підлітків, розкриває взаємозв'язок між якостями особистості, креативністю та соціальними навичками учнів старшої школи. Вона підкреслює важливість комунікативної експресивності та комунікаційної чутливості у структурі соціальної компетентності. Комунікативна експресивність означає здатність до спілкування, трансляції соціальної інформації як вербально-соціально виразність (залучення інших до соціального дискурсу, ініціювання та ведення діалогу), а також невербально – емоційна експресивність (передати емоційну інформацію, виражати свій емоційний стан, ставлення, стимулювати інших до вираження емоцій). Комуніка-

ційна чутливість, за М. Юрчовою, – це соціальна навичка, яка відноситься до навичок інтерпретувати передані повідомлення. Ця навичка включає: соціальну чутливість (чутливість до соціальних правил і норм відповідної соціальної поведінки та здібностей інтерпретувати чужі словесні вислови та способи поведінки) та емоційну чутливість (здатність сприймати, декодувати та інтерпретувати невербальні емоційні соціальні ключі).

На наш погляд, цікавою є концепція соціальної компетентності американського дослідника лідерства й організаційної психології Р. Ріджіо (R. Riggio). Він трактує соціальну компетентність як сукупність різних навичок соціальної комунікації та поділяє їх на три групи: навички сприйняття інформації – чутливість спілкування; вміння передавати інформацію – комунікативна виразність; вміння контролювати або керувати спілкуванням, координувати, регулювати спілкування. Ці три основні навички застосовуються у двох формах: вербальній та невербальній. Поєднання таких характеристик соціальних навичок забезпечує різні їх варіації. Р. Ріджіо виділяє шість різних соціальних навичок:

1. Емоційна експресивність, яка притаманна невербальному спілкуванню, тобто навички передачі емоційних повідомлень невербальним способом, що спонукає інших виражати свої емоції.

2. Емоційна чутливість – це здатність/навички отримувати та інтерпретувати невербальне спілкування з іншими людьми, декодувати та інтерпретувати інформацію, що відображена на основі емоцій.

3. Емоційний контроль – це здатність регулювати емоційний стан у процесі спілкування та контролювати їх невербальне вираження, здатність приховувати емоції.

4. Соціальна експресивність – це навичка словесного вираження, а також вміння привернути увагу і утримувати увагу оточуючих, вміння створювати діалог на основі вербальної комунікації.

5. Соціальна чутливість – це здатність інтерпретувати вербальне спілкування та чутливість до соціальних правил і норм, визначати адекватність власної соціальної поведінки та інших.

6. Соціальний контроль – це вміння виконувати соціальні ролі, вміння самопрезентації та регуляція вербальної поведінки. Застосовується в управлінні напрямками та контентом спілкування в соціальній взаємодії (Riggio, 1989; Riggio, Trockmorton, Depaola, 1990; Riggio, Tan, 2014).

Звернемо увагу на концепцію соціальної компетентності чеського дослідника В. Сmekала (V. Smékal). Він визначає соціальну компетент-

ність як «активність і ефективність» у спілкуванні з людьми в соціальній взаємодії на основі поваги людської гідності та загальної культури особистості» (Smékal, 1995: 11). В. Смекал підкреслює, що кожна людина має певний рівень сформованої соціальної компетентності, якщо вона включена у спільну соціальну діяльність. Соціальна компетентність – це складна структура навичок, рис особистості, звичок, потреб, установок та диспозиційних особистісних припущень, основою яких є соціальна активність, ефективність, рефлексія та саморефлексія. З іншої сторони, соціальна компетентність, за В. Смекалом, – це набір навичок соціальної взаємодії: уміння встановити контакт, підтримувати розмову зі співрозмовником як цікаву, стимулюючу, корисну; викликати приємні почуття у партнера; діяти на основі співпраці, а не конфронтації. Основу ефективної соціальної взаємодії В. Смекал вбачає у прагненні особистості до самопізнання та розуміння інших, знанні соціального контексту, умінні встановлювати зворотній зв'язок, умінні встановлювати контакт і викликати симпатію.

На думку В. Смекала, ефективність соціальної компетентності – це досягнення запланованих цілей, передумовами яких є: виявлення соціальної проблеми і визначення стратегії і тактики дій; прагнення особистості вирішити соціальну проблему відповідно до її змісту; знайти партнера для співпраці; запобігати конфліктам або вирішувати їх конструктивно (Smékal, 1995). Соціальна компетентність одних людей повністю визначається схильностями, інших – навичками та звичками,

ще інших – установками або комбінацією всіх цих механізмів.

Узагальнення різних підходів дає підстави зробити висновок, що соціальна компетентність учнів старшого шкільного віку розглядається у психолого-педагогічних дослідженнях як відображення соціальних знань і навичок комунікації, способів оперування цими знаннями, ефективності й адекватності дій особистості в різних соціально проблемних ситуаціях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Соціальна компетентність особистості в сучасному соціумі визначається як можливість ефективної самореалізації кожної людини. У наукових працях вітчизняних і зарубіжних, зокрема чеських, дослідників подається різне тлумачення соціальної компетентності. Визначення соціальної компетентності наголошують на соціальних когнітивних навичках і здібностях особистості до соціальної поведінки, до розуміння інших людей та запобігання ризику у соціальній взаємодії. Цілі, стратегії та результати соціальної компетентності повинні бути ефективними, адекватними соціальним ситуаціям і на різних етапах розвитку особистостей, і в різному соціально-культурному середовищі. Більш широке поняття соціальної компетентності підкреслює соціальну адаптацію, яку зазвичай розуміють як адаптацію індивіда до соціального середовища. *Перспективи подальших досліджень* вбачаємо у вивченні впливу соціального і освітнього середовища на розвиток соціальної компетентності учнів старшої школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борбич Н. В. Формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Київ, 2013. 22 с.
2. Дементьева І., Зубарева Н. Ступінь соціальної відповідальності підлітків у повній та неповній родині. Виховання школярів. 2003. № 10.
3. Докторович М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2007.
4. Докторович М. О. Соціальна компетентність як наукова проблема. Психологія і суспільство. 2009. № 3. С. 144–147.
5. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Філософія людини і освіта: [монографія]. [3-тє вид.]. Київ : Леся, 2012. 523 с.
6. Кузьміна О. В. Формування життєвої компетентності особистості в освітньому соціально-виховному середовищі. Проектування життєвої компетентності учнівської молоді: колективна монографія / за наук. ред. проф. Кузьміної О. В. Hameln: InterGING, 2018. С. 15–40.
7. Лалак Наталія. Формування громадянської та соціальної компетентностей молодших школярів в умовах сучасного освітнього середовища. Компетентнісні індикатори стратегії «Європа 2020»: здобутки і перспективи педагогічної освіти: монографія / Г. В. Товканець та кол. авторів. Мукачево: Редакційно-видавничий центр МДУ, 2020. С. 242–259.
8. Мудрик А. В. Соціальний інтелект та соціальна компетентність. Практична психологія та соціальна робота. 2006. № 3. С. 4–6.
9. Федоруц М. В. Соціально-педагогічні умови формування соціальної компетентності старшокласників засобами неформальної освіти. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2021. 370 с.

10. Čáp J. Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy. Praha: ISV, 1996. 302 s.
11. Dařílek P. Atribuční tendence a jejich interpretace. Československá psychologie, 1990. Roč. 34. Č. 2. S. 153–158.
12. Dobiášová, M. K souvislostem společných činností v rodině a sociálních dovedností v rané dospělosti. Disertační práce. Filozofická fakulta, katedra psychologie, Univerzita Karlova v Praze. Praha, 2002. 168 s.
13. Gillernová I. Způsob výchovy v současné české rodině z pohledu dospívajících chlapců a dívek. In Heller, D., Procházková, J., Sobotková, I. (Eds.) Psychologické dny 2004: Svět žen a svět mužů: Polarita a vzájemné obohacování. Sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004. Olomouc: Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta 179 Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica.
14. Griffin K. W., Botvin, G. J., Scheier, L. M., Epstein, J. A., Doyele, M. M. Personal competence skills, distress and well-being as determinants of substance use in predominantly minority urban adolescent sample. Prevention Science, 2002. Roč. 3. Č. 1. S. 23–28.
15. Jurčová M. Sociálna kompetentnosť tvorivých adolescentov – jej kognitívne a osobnostné zdroje. Československá psychologie, 2000. Roč. 44. Č. 6. S. 481–492.
16. Macek P. Adolescence. 2. vyd. Praha: Portál, 2003. 141 s.
17. Nakonečný M. Sociální psychologie. Praha: Akademie věd České republiky, 1999. 287 s.
18. Riggio R.E., Riggio R.E. Leader Inerhtrsonal and Influence Skills: Riggio R.E., Tan, S.J. (Eds.). Leader Interpersonal and Influence Skills: The Soft Side of Leadership. Routledg. Taylor & Francis. URL: <https://www.Taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203760536/leader-interpersonal-influence-skills-ronald-riggio-sherylle-tan>
19. Riggio R. E. Social Skills Inventory. Manual, research edition. Palo Alto: Consulting Psychologists Press, 1989.
20. Smékal V. Sociální kompetence (sociálně psychologická způsobilost) a její rozvíjení. Psychologické texty, Filozofická fakulta MU Brno, 1995. Číslo 5.
21. Smékal V. Pozvání do psychologie osobnosti. Člověk v zrcadle vědomí a jednání. Brno: Barrister&Principal, 2002. 517 s.

REFERENCES

1. Borbych N. V. Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti studentiv pedahohichnykh koledzhiv [Formation of social competence of students of pedagogical colleges] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : spets. 13.00.05 «Sotsialna pedahohika». Kyiv, 2013. 22 s. [in Ukrainian].
2. Dementieva I., Zubareva N. Stupin sotsialnoi vidpovidalnosti pidlitkiv u povnii ta nepovnii rodyni [The degree of social responsibility of adolescents in full and partial families]. Vykhovannia shkoliariv. 2003. № 10. [in Ukrainian].
3. Doktorovych M. O. Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti starshoho pidlitka z nepovnoi simi [Formation of social competence of an older teenager from a single-parent family:] : dys. ... kand. ped. nauk. Kyiv, 2007. [in Ukrainian].
4. Doktorovych M.O. Sotsialna kompetentnist yak naukova problema [Social competence as a scientific problem.]. Psykholohiia i suspilstvo. 2009. № 3. S. 144–147. [in Ukrainian].
5. Kremen V. H. Filosofiia liudynotsentryzmu v osvithomu prostori. Filosofiia liudyny i osvita [The philosophy of human-centeredness in the educational space]: [monohrafiia]. [3–tie vyd.]. Kyiv : Lesia, 2012. 523 s. [in Ukrainian].
6. Kuzmina O. V. Formuvannia zhyttievoi kompetentnosti osobystosti v osvithomu sotsialno-vykhovnomu seredovyshchi [The formation of life competence of the individual in the educational social and educational environment]. Proektuvannia zhyttievoi kompetentnosti uchnivskoi molodi: kolektyvna monohrafiia / za nauk. red. prof. Kuzminoi O.V. Hameln: InterGING, 2018. S. 15–40. [in Ukrainian].
7. Lalak Nataliia. Formuvannia hromadianskoi ta sotsialnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv v umovakh suchasnoho osvithoho seredovyshcha [Formation of civic and social competences of junior high school students in the conditions of a modern educational environment]. Kompetentnisni indykatory stratehii «Evropa 2020»: zdobutky i perspektyvy pedahohichnoi osvity: monohrafiia / H. V. Tovkanets ta kolektyv. Mukachevo: Redaktsiino-vydavnychy tsestr MDU, 2020. S. 242–259. [in Ukrainian].
8. Mudryk A. V. Sotsialnyi intelekt ta sotsialna kompetentnist [Social intelligence and social competence]. Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota. 2006. № 3. S. 4–6. [in Ukrainian].
9. Fedoruts M. V. Sotsialno-pedahohichni umovy formuvannia sotsialnoi kompetentnosti starshoklasnykiv zasobamy neformalnoi osvity [Socio-pedagogical conditions of formation of social competence of high school students by means of non-formal education]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk za spetsialnistiu 13.00.05 «Sotsialna pedahohika». Ternopilskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka, Ternopil, 2021. 370 s. [in Ukrainian].
10. Čáp J. Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy [Personality development and the way of education]. Praha: ISV, 1996. 302 s. [in Czech].
11. Dařílek P. Atribuční tendence a jejich interpretace [Attributional tendencies and their interpretation]. Československá psychologie, 1990. Roč. 34. Č. 2. S. 153–158. [in Czech].
12. Dobiášová, M. K souvislostem společných činností v rodině a sociálních dovedností v rané dospělosti [On the context of joint activities in the family and social skills in early adulthood]. Disertační práce. Praha, 2002. 168 s. Filozofická fakulta, katedra psychologie, Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce: PhDr. Ilona Gillernová, CSc. [in Czech].
13. Gillernová I. Způsob výchovy v současné české rodině z pohledu dospívajících chlapců a dívek [The method of education in the contemporary Czech family from the point of view of teenage boys and girls]. In Heller, D., Procházková, J., Sobotková, I. (Eds.) Psychologické dny 2004: Svět žen a svět mužů: Polarita a vzájemné obohacování. Sborník příspěvků z

konference Psychologické dny, Olomouc 2004. Olomouc: Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta 179 Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. [in Czech].

14. Griffin K. W., Botvin, G. J., Scheier, L. M., Epstein, J. A., Doyele, M. M. Personal competence skills, distress and well-being as determinants of substance use in predominantly minority urban adolescent sample. *Prevention Science*, 2002, roč. 3, č. 1, s. 23–28.

15. Jurčová M. Sociálna kompetentnosť tvorivých adolescentov – jej kognitívne a osobnostné zdroje [Social competence of creative adolescents – its cognitive and personality resources]. *Československá psychologie*, 2000. Roč. 44. Č. 6. S. 481–492. [in Czech].

16. Macek P. *Adolescence*. 2. vyd. Praha: Portál, 2003. 141 s.

17. Nakonečný M. Sociální psychologie [Social psychology]. Praha: Akademie věd České republiky, 1999. 287 s. [in Czech].

18. Riggio R.E., Riggio R.E. Leader Interpersonal and Influence Skills: Riggio R.E., Tan, S.J. (Eds.). *Leader Interpersonal and Influence Skills: The Soft Side of Leadership*. Routledge. Taylor & Francis. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203760536/leader-interpersonal-influence-skills-ronald-riggio-sherylle-tan>

19. Riggio R. E. *Social Skills Inventory*. Manual, research edition. Palo Alto: Consulting Psychologists Press, 1989.

20. Smékal V. Sociální kompetence (sociálně psychologická způsobilost) a její rozvíjení [Social competence (social psychological competence) and its development]. *Psychologické texty, Filozofická fakulta MU Brno*, 1995, Číslo 5. [in Czech].

21. Smékal V. Pozvání do psychologie osobnosti. Člověk v zrcadle vědomí a jednání [An invitation to personality psychology. Man in the mirror of consciousness and action]. Brno: Barrister&Principal, 2002. 517 s. [in Czech].